

A KÖRNYEZETI KÁROK MIATTI NEMZETKÖZI FELELŐSSÉG

Bruhács János
professor emeritus
Pécsi Tudományegyetem

1. Nagy Károly professzor tudományos *oeuvre*-jében jelentős helyet foglal el mind a nemzetközi felelősség,¹ mind a nemzetközi környezetvédelmi jog,² sőt kísérletet tett e két terület közötti kapcsolat felvázolására,³ illetve a fokozott veszéllyel járó tevékenység miatti felelősség szerződéses megoldásainak elemzése⁴ is. A nemzetközi felelősséget tárgyaló monográfiájának tartalmát és következtetéseit az újabb fejlemények, különösen a kodifikációjában elért eredmények figyelembe vételével tankönyvében pontosította és továbbfejlesztette.⁵ Tankönyvének a nemzetközi környezetvédelmi jogról szóló önálló fejezete⁶ kiemeli e terület különös fontosságát, bemutatja különböző szektorainak *de iure condito* szabályozását, amelybe integrálja a nemzetközi szervezetek környezetvédelmi tevékenységét és annak eredményeit, az un. *soft law* normákat,⁷ mely utóbbit joggal tekintetjük a nemzetközi környezetvédelmi jog egyik különleges sajátosságának.⁸

2. Nagy Károly professzor munkái óta a dolog természete szerint mindkét területen komoly változások következtek be, amelyeknek csak exemplifikatív említése lehetséges. A felsorolást feltétlenül az „állam nemzetközi jogsértés miatti felelőssége” tárgyában létrejött 2001. évi szabályokkal⁹ (a továbbiakban: 2001. évi felelősségi szabályok) kell kezdeni. A Közgyűlés ugyan tudomásul vette a Nemzetközi Jogi Bizottság által kidolgozott végleges tervezetet, de e kodifikáció befejezetlen maradt. Ezen kívül bekövetkezett egy kodifikáció kudarca is: a „nemzetközi jog által nem tiltott magatartások esetleges káros eredményei miatti felelősség” helyébe a „veszélyes tevékenységekből eredő határon túli sérelem megelőzéséről” szóló közgyűlési határozat,¹⁰ továbbá a veszélyes tevékenység-

1 NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991 (a továbbiakban: NAGY 1991), továbbá: *Le problème de la légitime défense en droit international*, in: Acta Jur. et Pol. Szeged, 1992. Tom. XLII. Fasc. 4., és *Szükséghelyzet és végszükség a nemzetközi jogban*, in: Jogtudományi Közlöny 1995/11–12. 483. et seq.

2 NAGY Károly: *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest, 1999 (a továbbiakban: Tankönyv).

3 *Ibid.* 568. et seq.

4 NAGY Károly: *Haftung für die mit einer erhöhten Gefahr verbundene Tätigkeit im Völkerrecht*, in: Acta Jur. et Pol. Szeged, 1979. Tom. XXVI. Fasc. 4. 514. et seq.

5 NAGY Károly: Tankönyv.

6 *Ibid.* 227–259.

7 Nagy Károly professzor álláspontját ld. *Soft law jellegű szabályok Magyarország kisebbségi rendelkezéseket tartalmazó kétoldalú szerződéseiben*, in: Acta Jur. et Pol. Szeged, 2000. Tom. LVIII. (Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára), 399–408.

8 BURHENNE, W. E. (ed.): *International Environmental Soft Law: Collection of Relevant Instruments*. Nijhoff, Dordrecht, 1993.

9 Ld. a Közgyűlés 2001. dec. 12-én elfogadott 56/83. sz. határozatának mellékletét.

10 Ld. a Közgyűlés 2001. dec. 18-án elfogadott 56/82. sz. határozatának mellékletét.

gekből származó határon túli károk esetében a veszteségek megosztásáról szóló 2006. évi irányelvek¹¹ léptek. Folytatódott a nemzetközi magánjogi tárgyú egyezmények megkötésének és ezt követő meghíusulásának gyakorlata is (ld. például az 1993. évi luganoi egyezményt, az 1997. évi atomkár egyezményt vagy a 2003. évi kijevi jegyzőkönyvet).¹² A nemzetközi környezetvédelmi jog területéről a következők említhetők: a 2002-ben Johannesburgban tartott világkonferencia dokumentuma egyrészt csökkentette a környezetvédelem súlyát a fenntartható fejlődés újraértelmezésével,¹³ másrészt egyértelműen a belső jogi megoldásokat állította előtérbe, valamint a dolog természete szerint ugyan folytatódott a környezetvédelmi tárgyú nemzetközi szerződések megkötése, amely annyiban pontosítandó, hogy nem születtek nagy, ún. rendszeralkotó szerződések és csökkent a jogalkotás intenzitása is. E fenntartás ellenére is szükségesnek tűnik kiemelni az 1994. évi Szófiában kötött Duna védelmi egyezményt [74/2000. (V. 31.) Korm. r.], az 1999. évi Bernben kötött Rajna védelmi egyezményt,¹⁴ az Etiópia, Uganda, Ruanda és Tanzánia közti 2010-ben Entebbében kötött megállapodást a Nílus vizeinek megosztásáról,¹⁵ vagy a határon átnyúló felszín alatti (*aquíferes*) vizekről szóló 2008. évi tervezetet.¹⁶ E vízjogi példákon kívül említhető még a környezeti információkhoz való hozzáférést biztosító 1998. évi Aarhus-i egyezmény (2002. évi LXXXI. tv.), a 2000. évi ún. biobiztonsági jegyzőkönyv (2004. évi CIX. tv.), a lassan lebomló szerves szennyező anyagokra vonatkozó 2001. évi stockholmi egyezmény (2008. évi V. tv.), vagy az új afrikai természetvédelmi egyezmény,¹⁷ illetve a környezeti hatásvizsgálatról szóló 1991. évi Espoo-i egyezmény ([98/1999. (X. 13.) Korm. r.] 2003. évi kijevi kiegészítő – környezeti stratégiát értékelő – jegyzőkönyve.¹⁸

A 21. század kezdetének nemzetközi környezetvédelmi jogát az ilyen tárgyú jogviták bírói elintézésének előtérbe kerülése különösen jellemzi. Elég utalni a Nemzetközi Bíróság által 2010-ben már eldöntött ügyre (az Uruguay folyó menti papírgyár miatti Argentína *contra* Uruguay közötti perre) és a folyamatban levő vitákra (a San Juan folyóval kapcsolatos Costa Rica *versus* Nicaragua, a légi permetezésről szóló Ecuador *versus* Kolumbia, és az Új Zéland *versus* Japán bálnavadászat perre),¹⁹ valamint az Állandó Választott Bíróságnak a Belgium és Hollandia perében az ún. *Iron Rhin* ügyben hozott ítéletére.²⁰ A nemzetközi bírói gyakorlat szerepének növekedése kettős hatással járhat: egyrészt szükségképpen ráirányíthatja a figyelmet a nemzetközi környezeti viták felelősségi aspektusaira,²¹ másrészt a felelősségi szabályok prizmáján keresztül tisztázódhatnak,

11 Ld. a Közgyűlés 2006. dec. 18-án elfogadott 61/36. sz. határozatának mellékletét.

12 Részletesebben ld. BRUHÁCS János: *A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények*, in: Jura, 2005. Vol. 11. No. 1. 48–60.

13 PALLEMAERTS, M.: *International Law and Sustainable Development: Any Progress in Johannesburg?*, in: RECIEL, vol. 12. Issue I. 2003. 1–11.

14 EC Official Journal L 289 /16. 11. 2000.

15 RGDIP 2010. 621.

16 Ld. a Közgyűlés 2008. dec. 11-én elfogadott 63/124. sz. határozatának mellékletét.

17 A 2003. évi Maputo-i egyezményt. Ld. L. BOISSONDE CHAROURNES – R. DESGAGNÉ – M. M. BENGUE – C. ROMANO (dir.): *Protection internationale de l'environnement*. Pédone, Paris, 187–208.

18 Doc. ECE/MP.EIA (2003/2) Ibid. 62–73.

19 Az ítéletet ld. a Nemzetközi Bíróság honlapján: <http://www.icj-cij.org>

20 Az ítéletet ld. az Állandó Választott Bíróság honlapján: <http://www.pca-cpa.org>

21 LACHARRIERE, G. de: *La politique juridique exterieure*. Economica, Paris, 1983 (a továbbiakban: LACHARRIERE 1983), 136–137.

pontosabbá válhatnak, sőt fejleszthetők az adott terület nemzetközi jogi normái.²² Végso soron – mint azt *J. Basdevant* megállapította – a jogrend gyakorlati értéke a felelősségi szabályok ténylegességétől és terjedelmétől függ.²³

Az ezredforduló nemzetközi környezetvédelmi jogának bemutatásánál nem mellőzhetők a „kiváló jogtudósok tanításai”, így a Nemzetközi Jogi Intézetnek „a felelősség a nemzetközi jogban környezeti károk esetében” témáról szóló 1997. évi strasbourgi határozata,²⁴ illetve a Nemzetközi Jogi Egyesület 2004. évi *Berlin Rules* c. határozata a vízi erőforrásokról.²⁵

3. Bár komoly és érdekes feladat lenne a *Nagy Károly* professzor által megállapított és értelmezett – a nemzetközi környezetvédelemre alkalmazandó – nemzetközi felelősségi szabályok összegezése, integrálása és annak recenzió formájában történő értékelése, a *nemo ultra posse tenetur* maximára tekintettel e tanulmány csak néhány glossza megfogalmazására vállalkozhat. E rövid megjegyzésekben kísérletet szeretnénk tenni *Nagy Károly* professzor egyes tételeinek továbbgondolására, ezek fényében – és a nemzetközi jog ezen két területe új fejleményeire tekintettel a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség néhány kérdésének *per tangentem* kibontására. A továbbiakban először a terminológia tisztázásával foglalkozunk, majd a környezeti károkra alkalmazandó általános felelősségi szabályok és a *lex specialis* kettősségével, a „vétkeesség” kérdésével, végül a lehetséges környezeti kárfelelősségi alakzatokkal és ezzel összefüggésben a diplomáciai védelem alkalmazhatóságával.

4. A Nemzetközi Jogi Bizottság már a nemzetközi felelősség joga kodifikációjának újrakezdésénél különbséget tett a nemzetközi jogsértés (*internationally wrongful act/fait internationalement illicite*) miatti felelősség és a nemzetközi jog által nem tiltott magatartások káros eredményei miatti felelősség között, hangsúlyozva azt, hogy csak a „jogi nyelv szegénysége” miatt nevezzük mindkettőt felelősségnek, mert természetükben, alapjukban és tartalmukban lényegesen különböznek.²⁶ E két nemzetközi felelősségi alakzat létét *Nagy Károly* professzor is elfogadja.²⁷

Az elsősorban környezeti károknál releváns „nemzetközi jog által nem tiltott magatartások káros eredményei miatti felelősség” körülíró és enigmatikus formulája helyett alkalmazni lehetne a *sine delicto* felelősséget.²⁸ Az egyszerűsítést folytatva e felelősségi alakzattal szembeállítható az *ex delicto* felelősség, figyelembe véve azt a tényt, hogy a 2001. évi felelősségi szabályok egyrészt törölték az ideiglenes tervezet nemzetközi büntett –

22 Ld. P. REUTER: *Principes du droit international public*. RCADI, T. 103 (1961-II) 596.; H. THIERRY: *L'évolution du droit international*. RCADI, T. 222 (1990-III) 80.

23 Actes de la Conférence S.D.N. 1930, Procès-verbaux de la 3e Commission, p. 15. Id. NAGY 1991, 9. A szankció-mechanizmus kiáltó gyengeségében látja P. WEIL a nemzetközi jogrend Achilles-sarkát: *Vers une normativité relative en droit international?*, in: RGDIP, 1982, 7.

24 Annuaire de l'Institut de droit international. Vol. 67-II. 486–513.

25 ILA Report of the Seventy-First Conference 2004. 223–411. Részletesebben ld. BRUHÁCS János: *The International River Law in the Early 2000's*, in: P. Kovács (ed.): *International Law – A Quiet Strength/Le droit international, une force Franquille*. (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh) Pázmány Press, Budapest, 2011 (a továbbiakban: BRUHÁCS 2011), 231–249.

26 Annuaire de la Commission du droit international. 1973, vol. II. 174., 38. §.

27 NAGY 1991, 12–13., 37–38., 60.; Tankönyv, 515. és 569.

28 Ld. J. BARBOZA: *Sin delicto (Causal) Liability and Responsibility for Wrongful Acts in International Law*, in: *International Law on the Eve of Twenty-first Century*, New York, 1997, 317–327.

nemzetközi deliktum megkülönböztetést (az *ex 19.* cikk), másrészt irrelevánsnak minősítették a megsértett kötelezettség forrását (12. cikk), ami kizárja a szerződésszegés és a deliktuális felelősség közti különbségtételt.

Az *ex delicto* – *sine delicto* megkülönböztetés értelmezésénél csak azt kell hangsúlyozni, hogy semmiképpen nem jelenti – a polgári jogi felelősség analógiájára – a nemzetközi felelősség megkettőződését, mert a Nemzetközi Jogi Bizottság megőrizte a felelősségi rendszer egységét azzal, hogy a *sine delicto* körébe tartozó szabályokat (megelőzés, kárpótlás, stb.) kezdettől fogva ún. primer normáknak minősítette.²⁹ A téma kodifikációja során elért eredmények, nevezetesen a 2001. évi tervezet és a 2006. évi irányelvek (*supra*) az államoknak a veszélyes tevékenységek határon túli hatásaival kapcsolatos nemzetközi kötelezettségeiket állapítják meg, amelyek megsértése a dolog természete szerint *ex delicto* felelősséget keletkeztet. Másképpen fogalmazva: ezekből származó károk esetében³⁰ nem jön létre az állam objektív felelőssége.

További kérdés az, hogy a *sine delicto* felelősség jelenlegi értelmezésében a nemzetközi szokásjog *de iure condito* szabályairól van-e szó, vagy csak *in statu nascendi* normákról.³¹

A terminológiai kérdésekkel foglalkozó pont azzal zárható le, hogy létezhet-e *fokozott felelősség* a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség rendszerében? Nagy Károly professzor szerint a veszélyes tevékenység fokozott felelősséget is létrehozhat,³² ami kétségtelenül helytálló az objektív felelősséget megállapító nemzetközi magánjogi egyezmények vonatkozásában. A nemzetközi jog síkján e polgári jogi analógia megengedhetősége vagy általános jogelvként való alkalmazása erősen kétségesnek tűnik. Egyrészt azt kell kiemelni, hogy az objektív felelősség csak kártérítési kötelezettséget jelent, másrészt – ha létezik a nemzetközi jogban fokozott felelősség – akkor ezt a nemzetközi *ius cogens* súlyos megsértéséhez kell kapcsolni (2001. évi felelősségi szabályok, 40. cikk), ami valójában az 1996. évi ideiglenes tervezet nemzetközi büntettről szóló *ex 19.* cikkének metamorfózisa. Kétségtelenül igaz az, hogy a felelős állam kötelezettségeit ilyen jogsértés nem súlyosbítja, nem „fokozza”,³³ jogi helyzete azonban lényegesen megváltozik, mert a *ius cogens* normák súlyos megsértésének esetében a nemzetközi közösség tagjai számára keletkeznek nemzetközi kötelezettségek (41. cikk 1. és 2. pont),³⁴ továbbá – mint *erga omnes* kötelezettségszegés esetében – szembe kell néznie a nemzetközi közösség tagjai által támasztható igényekkel (48. cikk) és a tőlük származó ellenintézkedésekkel (54. cikk).

Ezután már csak az a kérdés, hogy vannak-e a nemzetközi jogban környezetvédelmi tárgyú feltétlen alkalmazást igénylő szabályok (*ius cogens*). Nagy Károly professzor – az 1996. évi ideiglenes tervezet nemzetközi büntettről szóló rendelkezését elemezve – elfogadja ugyan azt, hogy egyes imperatív szabályok megsértése nemzetközi büntett,³⁵ de

29 R. QUENTIN-BAXTER 1. jelentése, in: *Annuaire de la commission du droit international*, 1980, vol. II. 1ère partie, 249–250, 19–25. §§

30 Az 1997. évi strasbourgi határozata szerint pusztá kárfelelősség (*on the basis of harm or injury alone*), 1. és 4. cikkek.

31 Ld. NAGY Károly: *Tankönyv*, 569.; NAGY 1991 szerint csak nemzetközi szerződésen alapulhat (59.), az 1997. évi strasbourgi határozat formulája pedig ambivalens.

32 NAGY Károly: *Tankönyv*, 562, 564.

33 Ezzel ellentétben az 1996. évi ideiglenes tervezetben nemzetközi büntett megvalósításakor többlet-kötelezettségek keletkeztek (52. cikk).

34 A 41. cikk 3. pontjának jogfenntartó záradéka – meghatározás nélkül – utal további következményekre is.

35 NAGY 1991, 50.

kétségesnek tartja azt, hogy a súlyos és tömeges környezetszennyezés ilyen jellegű lenne.³⁶ A nemzetközi *ius cogens*-re vonatkozó álláspontjának részletes kifejtése nélkül csak arra utal, hogy a nemzetközi jog alapelvei jelentik e kategóriát.³⁷ Egy exemplifikatív felsorolás³⁸ több mint két tucat fontos nemzetközi jogi normát minősít kógens jellegűnek. J. Brunnee szerint e körbe tartoznak a nemzetközi közösség kollektív érdekeit biztosító normák a környezetvédelem területén is.³⁹ Bár olyan nemzetközi szerződések preambuluma, mint pl. az 1972. évi UNESCO világörökség egyezmény, az 1982. évi tengerjogi egyezmény vagy az 1992. évi biológiai sokféleség egyezmény, illetve közgyűlési határozatok sorozata utal a közös érdekekre,⁴⁰ nehéz lenne azt állítani, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog területén lenne vagy lennének önálló *ius cogens* normák. Legfeljebb addig lehet elmenni, hogy egyes imperatív szabályokba integrálható a súlyos környezeti károkozások tilalma.⁴¹ A környezetvédelmi jog imperatív szabályainak témája azzal a felvetéssel zárható, hogy vannak-e ezen a területen *erga omnes partes* szabályok, pl. a megosztott természeti erőforrások vonatkozásában?

5. A Nemzetközi Jogi Bizottság különbséget tett a nemzetközi jog *primer* és *szekunder* normái között, ez utóbbiakat azonosította a nemzetközi jogsértéssel létrejövő jogviszonyra alkalmazandó szabályokkal.⁴² A megkülönböztetés következményeként e szabályok általánosak, azaz minden nemzetközi jogsértésre vonatkoznak,⁴³ továbbá – a szerződések jogához hasonlóan – absztrakt jellegűek.⁴⁴ Bár Nagy Károly professzor is elfogadja a nemzetközi jog egészére érvényes felelősséget,⁴⁵ e kiindulópont ellenére mégis úgy látja, hogy a környezeti kár miatti nemzetközi felelősség „gyerekipőben jár”,⁴⁶ amelynek *okait* is összegzi:⁴⁷ a környezeti kár meghatározásának nehézségei, ezek többnyire megengedett tevékenységi következményei, amelyeket elsősorban magánszemélyek okoznak, nehezen állapítható meg a károkozás forrása, a károsultak köre, nem közömbös a környezeti ártalom elkövetésének helye sem. Hogyan egyeztethető össze ezen megállapítás a nemzetközi környezetvédelmi jog szerződéses,⁴⁸ sőt szokásjogi szabályai⁴⁹ létének elfogadá-

36 *Ibid* 50–51.

37 *Ibid* 52. és 54. Ld. továbbá a *Tankönyv* utalásait általában (61.), vagy a területi integritásnál (76.) és az egyenlőség elvével kapcsolatban (79.).

38 S. VILLALPANDO: *L'émergence de la communauté internationale dans les responsabilités internationales*. PUF, Paris, 2005, 89–92.

39 J. BRUNNEE: „Common Interest” – Echoes from an Empty Shell? Some Thoughts on Common Interest and International Environmental Law, in: *ZaÖRV*, vol. 49 (1989) 796.

40 A közösségi elvet Nagy Károly is hangsúlyozza: NAGY 1991, 24.

41 Pl. az ekodidum. Ld. NAGY 1991, 51, 103.; *Tankönyv*, 575.; BRUHÁCS 2011, 238–243.

42 *Annuaire de la commission du droit international* 1973. vol. II. 171–172., 40. §. Előzőleg R. Ago 1. jelentésében (*Annuaire...*) 1970, vol. II. 327. 66/c §.

43 Ezt egyértelműen kifejezésre juttatja a 2001. évi felelősségi szabályok 1. cikke.

44 Ld. az utalásokat az 1969. évi egyezményre a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001. évi végleges tervezetének kommentárját. *Rapport de la Commission du droit international. Cinquante-troisième session. AGDO. Cinquante-sixième session, Supplément*, no 10/A/56/10 35., 49. §, 322., 12. §.

45 NAGY 1991, 31.; *Tankönyv*, 514.

46 NAGY 1991, 51. Hasonlóan vélekedik pl. A. KISS, aki *soft responsibility*-nek minősíti: *Présent Limits to the Enforcement of State Responsibility for Environmental Damage*, in: F. Francioni – T. Scovazzi (eds.): *International Responsibility for Environmental Harm*, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1991, 36.

47 *Tankönyv*, 572–574.

48 Részletes bemutatásukat ld. *ibid.* 230–252.

sával? Az *ellentmondás* talán olyan módon oldható fel, hogy figyelembe kell venni a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség elvi lehetősége és gyakorlati alkalmazhatósága közti különbséget, mely utóbbira az előzőekben említett „okok”⁵⁰ is vonatkoznak, továbbá az együttműködés jelentőségének kiemelése a nemzetközi felelősség mint „szankció”, különösen „közhatalmi szankció” aspektusával szemben és ez utóbbiak összekapcsolása a nemzetközi bírói eljárással vagy a Biztonsági Tanács hatáskörével. A környezeti károk miatti általános nemzetközi felelősség hatékonyságával kapcsolatban a nemzetközi közösségnek is kétségei vannak, amelyeket programjellegű, több-kevesebb határozottsággal megfogalmazott *pactum de contrahendo* klauzulák⁵¹ is kifejezésre juttatnak. A kérdés ezután csak az, hogy létrejöttek-e ilyen speciális környezeti kárfelelősségi egyezmények?

Az előbbi kérdésfelvetéssel eljutottunk a nemzetközi felelősség rendszerén belül a *lex specialis* problémájához, amelynek lehetőségét – az 1996. évi ideiglenes tervszöveggel szemben – a 2001. évi felelősségi szabályok jelentősen kiszélesítették (55. cikk). A Nemzetközi Jogi Intézet már említett 1997. évi strasbourgi határozata nemcsak elfogadja valamennyi általa meghatározott felelősségi alakzaton belül az általános szabály – speciális szabály dualizmusát, amelyet azután összeköt a szerződéses megoldás egyértelmű primátusának hangsúlyozásával.

Nagy Károly professzor a környezetvédelem területén létrejött nemzetközi magánjogi egyezményeket,⁵² valamint az állam felelősségét kimondó 1972. évi úrkárfelelősségi egyezményt tekinti *lex specialis*-nak, ez utóbbival kapcsolatban érinti az *ex delicto* felelősséget is.⁵³ Az úrkárfelelősség vonatkozásában egy kérdés mégis felvetődhet: az abszolút, kimentési ok nélküli kártérítési felelősséget kimondó szabály értelmezhető-e a felelős állam kötelezettségei (*cessatio*, garancia, stb.) korlátozásaként és különösen az ellenintézkedés jogáról való lemondásként?

A dolog természete szerint más *lex specialis* is létezhet, így ezt mutatja a környezethez való emberi jog megsértésével kapcsolatos bírói gyakorlat,⁵⁴ amely döntések nemcsak az emberi jogi szerződések ún. evolutív értelmezésének következményei,⁵⁵ hanem – párhuzamos kötelezettségekről lévén szó – egyértelműen a *lex specialis* körébe sorolhatók. Az Európai Unió joga – mint *sui generis* jogrendszer – nem vagy nehezen minősíthető a nemzetközi felelősségben belül *lex specialis*-nak, így felvetődhet az, hogy az Európai Bíróság-

49 Ld. utalását a *sic utere tuo* elvet megfogalmazó ítéletre (Korfu szoros ügy, CIJ, Rec. 1949. 22.), *ibid.* 241., vagy a „megengedett tevékenység káros következményei miatti felelősség” témájával kapcsolatos attitűdjére, *ibid.* 569.

50 A környezeti kár és az okozati összefüggés bizonyíthatatlansága akadályozta meg a Nemzetközi Bíróságot az érdemi kérdés eldöntésében az Argentína *contra* Uruguay perben, amelyben már a Bíróság joghatóságának korlátozottsága is belejátszott. Részletesebben ld. BRUHÁCS János: *Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben*, in: JURA 2012/2 (megjele-
nés alatt).

51 Ld. az 1972. évi stockholmi nyilatkozat 22. elvét és az 1992. évi riói nyilatkozat 13. elvét, az 1982. évi tengerjogi egyezmény 235. cikkének 3. pontját, az 1992. évi halászati vízügyi egyezmény és ipari baleset egyezmény 7. illetve 14. cikkeit, a 2000. éci Cartagena-i biobiztonsági jegyzőkönyv 27. cikkét, stb.

52 Tankönyv, 563–565.

53 *Ibid.* 566.

54 Pl. az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteit, legutóbb a Tatar ügyben, ld. a Bíróság honlapján: <http://www.echr.coe.int/ecrh>, vagy az Amerikai Közi Bíróság 2001. évi ítéletét az Awasi Tingui közösség ügyben.

55 Vö. G. DISTEFANO: *L'intégration évolutive de la norme internationale*, in: RGDIP 2011/2, 379–381.

nak a MOX ügyben hozott ítélete⁵⁶ – a tengeri környezet védelmére vonatkozó nemzetközi jogi normák szempontjából – nem tekinthető-e *non-liquet*-nek?

A *lex specialis* témájának lezárásaként említeni kell a környezeti hadviselés tilalmáról szóló 1976. évi New York-i egyezményt (1978. évi 29. tvr.), amely a szerződésszegés esetét a Biztonsági Tanács hatáskörébe utalja. A BT feltehetően nem a nemzetközi felelősség szabályait alkalmazná, hanem politikai döntést hozna.⁵⁷

6. Nagy Károly professzor komoly teret szentel monográfiájában a vétkesség problémakörének, amelyből különösen a következők emelendők ki: a nemzetközi felelősség szükségszerű összetevői között említi a felróhatóságot,⁵⁸ e felelősséget vegyes jellegűnek minősíti,⁵⁹ amelyben egymás mellett létezik a vétkességen alapuló felelősség és az objektív felelősség,⁶⁰ az előbbi az államigazgatási szervek aktusaira⁶¹ és különösen az igazságszolgáltatás megtagadására⁶² vonatkozik.

A vétkesség szerepének ezen megítélése *prima facie* ellentétes a Nemzetközi Jogi Bizottság álláspontjával: a 2001. évi felelősségi szabályok a nemzetközi jogsértés megvalósulásához két konjunktív feltételt követel meg, jelesül a kötelezettségszegő magatartás beszámíthatóságát az államnak (2. cikk).⁶³ A vétkességnek mint a nemzetközi jogsértés vagy felelősség – régóta vitatott és eltérően értelmezett – alkotóelemének kérdését egyszerűen, magyarázat nélkül ignorálja. E tényből az következik-e, hogy a vétkesség a megsértett primer norma síkján vetődik fel?⁶⁴ E felfogás adhat magyarázatot arra az ellentmondásra, hogy pl. P. M. Dupuy üdvözli a vétkesség (és a szándék bizonytalan kutatásának) végét a nemzetközi felelősség rendszerében,⁶⁵ ugyanakkor sajnálja „az elvárható gondosság”, mint kötelezettségszegési kategória hiányát a 2001. évi felelősségi szabályok között.⁶⁶ Ez utóbbi különösen releváns lehet a környezeti károk megelőzésének elvében és megszegésének megállapításakor, ezért még erre később röviden visszatérünk.

Helytálló-e az a következtetés, hogy a vétkesség teljesen és valóságosan eltűnt a nemzetközi felelősség rendszeréből? A 2001. évi felelősségi szabályok mélyreható elemzésével a vétkesség bizonyos mértékű jelenlétére lehet következtetni, egyes cikkei kerülő úton visszahozzák⁶⁷ mint a felelősség negatív határát.⁶⁸ Számításon kívül hagyva azt az

56 SZABÓ, Marcell: *The MOX Plant Case: The Way towards Euro-Chauvinism?*, in: Gy. Bándi (ed.): *The Impact of ECE Jurisprudence on Environmental Law*, PPKE-JÁK, 2009, 143–166.

57 Részletesebben ld. M. FORTEAU: *Le droit international dans le Charte des Nations Unies*, in: J. P. Cot – A. Pellet – M. Forteau (dir.): *La Charte des Nations Unies: commentaire article par article*, Economica-Bruylant, Paris – Bruxelles, 2005, 111–140.

58 NAGY 1991, 39, 59.

59 *Ibid.*

60 *Ibid.* 60, 103–104.

61 *Ibid.* 94–95.

62 *Ibid.* 160–161.

63 E rendelkezés megfelel az 1996. évi ideiglenes tervezet 3. cikkének és a kommentárnak: *Annuaire de la Commission du droit international* 1973. vol. II. 182–187.

64 J. CRAWFORD 1. jelentése, U.N.Doc. A/CN.4/490/1980, 112. §.

65 P. M. DUPUY: *Quarante ans de codification du droit de la responsabilité internationale des Etats. Un bilan*, in: RGDIP, 2003/2, 314.

66 *Ibid.* 312.

67 A. GATTINI: *La notion de faute a la lumiere du projet de convention de la Commission du Droit International sur la responsabilité internationale*, in: EJIL, vol. 3/1992, 280.

68 *Ibid.* 272.

expressis verbis rendelkezést, amely szerint „a jóvátétel meghatározásánál figyelembe kell venni a sértett állam [...] hozzájárulását a sérelemhez szándékos vagy gondatlan cselekvése vagy mulasztása folytán” (39. cikk), továbbá az új 11. cikket, amely magába foglalhatja az összejárás, bűnrészség (*complicity*) lehetőségét magánszemélyek jogsértésével kapcsolatban, a vétkesség mint konstitutív elem több cikkben is bennrejlík.

A 2001. évi felelősségi szabályok ugyan nem vették át az 1996. évi ideiglenes tervezetnek a kötelezettségzegésekre vonatkozó osztályozását, amely az ún. eredménykötelezettség és alfaja: az esemény-megelőzési kötelezettség eseteiben (*ex* 21. és 23. cikkek), amelyek a felelősséget az elvárható gondosság követelményével delimitálják.⁶⁹ Ezenkívül a *vis maior*-ra vonatkozó 23. cikkből (amely lényegében megismétli az *ex* 31. cikket) is kiolvasható az elvárható gondosság feltétele,⁷⁰ mint a 2. pont korlátozó feltétele („e jogellenességet kizáró körülmény nem alkalmazható, ha a *vis maior* helyzet kizárólag vagy más tényezőkkel kölcsönhatásban az arra hivatkozó államnak tudható be”). A *vis maior*-ra vonatkozó következtetések *a fortiori* extrapolálhatók a szükséghelyzetre (25. cikk) is.

Nem kétséges az, hogy az elvárható gondosság a vétkesség fogalmához kötődik,⁷¹ továbbá a nemzetközi környezetvédelmi jog egyik legfontosabb normájának, a prevenció elvének konstitutív eleme. Ezt követően már csak az a kérdés, hogy létezik-e az elvárható gondosság követelményének valamilyen általános standardja, az ún. *well governed State* vagy a *diligencia quam in suis* az irányadó, mint azt az 1972. évi stockholmi nyilatkozat *expressis verbis* deklarálja (23. elv).⁷² Ez utóbbit az államok folyamatos törekvése az individualitások és speciális helyzetek elismertetésére⁷³ erősen alátámasztja. Az előzők azal egészítendők ki, hogy a nemzetközi környezetvédelmi együttműködés nemzetközi szervezetek égisze alatt létrehozhat általánosan elfogadott normákat és standardokat,⁷⁴ amelyek mérsékelhetik a szubjektív értelmű elvárható gondosságot. Ezen az úton a nemzetközi szerződések legmesszebb az ún. fekete és szürke listák felállításával⁷⁵ jutottak el, amelyek nemcsak kvantifikálják a nemzetközi kötelezettségeket, hanem ezáltal ki is zárnak minden mérlegelési lehetőséget. A dolog természete szerint más kérdés az, hogy ha magánszemélyek okoznak a listákba ütköző szennyezést, akkor az állam felelősségét abból a szempontból kell vizsgálni, hogy elvárható gondossággal jártak-e el ilyen jogsértések megelőzésében, megakadályozásában és a jogorvoslati lehetőségek biztosításában.

7. Mint erről az előzőekben már volt szó, Nagy Károly professzor az állam nemzetközi jogi felelősségének általános szabályait a környezeti károk eseteire is alkalmazza, és a fe-

69 *Ibid.* 258. A 2001. évi felelősségi szabályok ugyan megőrizték az esemény-megelőzési kötelezettséget (14. cikk 3. pont), de ezt a *tempus delicti commissi* szempontjából teszik.

70 *Ibid.* 269.

71 *Ibid.* 262.

72 Az 1992. évi riói nyilatkozat „az államok közös, de differenciált felelősségét” fogalmazza meg. Erről ld. M.-C. CORDONIER SEGGER – ASHFAQ KALFAN – M. GEHRING – M. TOERING: *Prospects for Principles of International Sustainable Law after the WSSD: Common but Differentiated Responsibility, Precaution and Participation*, in: RECIEL, vol. 12/2003, 54–68.

73 LACHARRIERE 1983, 63–64.

74 Ld. az 1982. évi tengerjogi egyezmény utalásait – BRUHÁCS János: *A tengeri környezet védelme az 1982. évi tengerjogi egyezményben*, in: Tanulmányok Szamel Lajos tiszteletére, *Studia Iuridica* 118, Pécs, 1989, 61–74.

75 Pl. az 1972/96 évi londoni ún. dumping egyezmény (1976. 20. tvr.) vagy az 1976. évi Rajna kémiai szennyezés egyezmény, amelynek e megoldását az 1999. évi új egyezmény hatályban tartotta.

lelősségi alakzatokat a releváns jogforrások szerint is differenciálja. Ennek alapján felvázolható rendszere: a nemzetközi jogsértést megvalósító környezeti károkozás az általános felelősségi szabályok szerint és *lex specialis*, azaz nemzetközi szerződés alapján, valamint *sine delicto* felelősség határon túli környezeti károk miatt az *in statu nascendi* nemzetközi szokásjogra, illetve *lex specialis*-ra (=1972. évi úrkárfelelősségi egyezmény) építve. Ezen kívül foglalkozik környezeti tárgyú nemzetközi magánjogi egyezményekkel is, amelyek a magánszemélyek objektív felelősségét szabályozzák határon túli környezeti károk esetében. Helyesen állapítja meg azt, hogy a nemzetközi magánjog kollíziós normái a belső joghoz tartoznak,⁷⁶ így a nemzetközi felelősség rendszerétől független a határon túli környezeti károkkal kapcsolatos viták e keretek közötti megoldása.

A Nagy Károly professzor megállapításaiból kirajzolódó környezeti kárfelelősségi rendszer *grosso modo* egyezik a Nemzetközi Jogi Intézet 1997. évi strasbourgi határozatában⁷⁷ megállapított felelősségi alakzatokkal. A környezeti károk miatti nemzetközi büntetőjogi felelősséget e határozat csak ún. jogfenntartó klauzulában érinti.⁷⁸

E tanulmány terjedelmét meghaladná annak vizsgálata, hogy az állam környezeti felelősségének alakzatai extrapolálhatók-e a nemzetközi szervezetek ilyen tárgyú felelősségére az erre irányadó 2011. évi tervezet fényében. Egy kihívással azonban érdemes szembenézni.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 2006. évi ún. veszteség-megosztási irányelvei határon túli környezeti kár esetében e problémát egyértelműen a nemzetközi magánjog területére kívánják áthelyezni. Következik-e ebből a nemzetközi jog semlegessége? A *prima facie* válasz tagadó: a nemzetközi magánjogi szabályok hiánya, alkalmazásuk fogyatékosságai, pl. az igazságszolgáltatás megtagadása,⁷⁹ a közigazgatási eljárás és határozat territorialitása szükségképpen elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy alkalmazható-e a diplomáciai védelem tradicionális intézménye ebben az összefüggésben is? Ennek lehetőségét elismeri pl. A. Kiss.⁸⁰

A kérdés eldöntése a „külföldi” fogalmának értelmezésétől függ. A tradicionális felfogásban a külföldi az állam területén levő személyekre és vagyonukra vonatkozik.⁸¹ A kiterjesztő felfogás a diplomáciai védelem szempontjából külföldinek minősíti azokat az állam területén kívüli személyeket és vagyont is, amelyeket ezen állam magatartása extraterritoriális módon érinthet.⁸² A Nemzetközi Jogi Bizottságnak a diplomáciai védelemről szóló 2006. évi végleges tervezete is módot adhat ilyen értelmezésre, mert a belső

76 NAGY 1991, 27–28.

77 *Annuaire de l'Institut de droit international*, 1997, vol. II. 486–513.

78 Részletesebben ld. BRUHÁCS János: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség büntetőjogi aspektusai*, in: Markos György Emlékkönyv, Pécs, 2009, 37–56.

79 Ld. NAGY 1991, 149–162.

80 Ilyen értelemben ld. A. KISS: *Present Limits to the Enforcement of State Responsibility for Environmental Damage*, in: F. Franconi – T. Scovazzi (eds.): *Graham and Trotman*, 1991, 7.; A. KISS: *L'Etat du droit de l'environnement en 1981: Problèmes et solutions*, in: *Journal du droit international*, 1981, no. 3, 517.

81 Ld. az 1930. évi hágai konferencián első olvasatban elfogadott szövegét (1. cikk). G. GARCIA AMADOR 1. jelentésének mellékletében, in: *Yearbook of the International Law Commission*, vol. II. 225–226., ill. az ún. GUERRERO jelentésben (*ibid.* 222–223.), továbbá a Nemzetközi Jogi Intézet 1927. évi Laussane-i határozatának preambulumát, *Annuaire...*, 1927, vol. 33, T. 2. 330.

82 Ld. R. JENNINGS – A. WATTS: *Oppenheim's International Law*, London, Longman, 1992, vol. I. 522.; N. DINK – P. DALLIER – A. PELLET: *Droit international public*, 4e ed. LGDJ, Paris, 1996, 499. §. A hetedik kiadásból ez hiányzik, helyette az ott tartózkodás vétele szerepel (813.).

jogorvoslatok kötelező kimerítésének szabálya alól kiveszi azt a helyzetet, amikor „nem áll fenn lényegi kapcsolat a feltehetően felelős állam és a sértett között (15/c. cikk).⁸³

Nem vállalkozva annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy a diplomáciai védelem intézményének működésbe hozatalához elégséges-e a határon áterjedő hatásokkal okozott kár is, vagy az állam területén tartózkodó külföldi károsultakra kell korlátozni, így csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk:

- A 2006. évi tervezet idézett rendelkezéséről nem tudni, hogy kodifikációs vagy jogfejlesztő jellegű-e, továbbá a kodifikációs szerződés még nem jött létre.
- Nincs példa arra, hogy állama diplomáciai védelemben részesítette volna magán-személyét abban az esetben, ha az nem a felelős állam területén tartózkodott.
- Az előbbieken ellentmondva: a diplomáciai védelem intézményének *raison d'être*-je az emberi jogok biztosítása és védelme⁸⁴ szempontjából nincs különösebb jelentősége a károsult tartózkodási helyének, ugyanakkor hangsúlyozni kell azt, hogy ez az emberi jogok védelmére vonatkozó eljárási szabályok függvénye.

8. A környezeti károk miatti nemzetközi felelősséggel kapcsolatban megfogalmazott glosszák talán bizonyítják azt, hogy gondolatébresztő tudományos kiindulópont alapján és a nemzetközi jog fejlődésének figyelembe vételével lehetséges bizonyos eredmények elérése vagy legalább is megközelítése, amelyek további kutatások alapját jelenthetik.

83 *Rapport de la Commission du droit international sur sa cinquante-huitième session*. AGDO, Soixante-et-unième session, Supplément no. 10/A/61/10, 82–85., 7–9. §§.

84 Az integrációt ismeri el a Nemzetközi Bíróság a Diallo ügyben hozott 2010. évi ítélete (ld. <http://www.icj-cij-org/>), amely kereskedelmi vitából az emberi jogok védelmének ügyévé alakult át. Ld. P. WECHEL (dir.): *Chronique de jurisprudence internationale*, in: RGDIP, 2011/1, 211–212.